GLOBAL JOURNAL OF CROSS-DISCIPLINARY INNOVATIONS
Multidisciplinary peer-reviewed scholarly journal
GJCDI
Vol. 1 | Issue 3
Year: 2026

DAVLAT BYUDJETI, SOLIQLAR VA DAVLAT QARZI: FISKAL BARQARORLIK VA IQTISODIY RIVOJLANISH OMILLARI

Nishanov Aslam Ilxomjonovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
Ilmiy rahbar: **Urunbayeva Yulduz** Pirnazarovna Samarqand iqtisodiyot va servis instituti dotsenti
Tel.: +998 90 505 21 05; e-mail: yulduzurunbaeva75@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada davlat byudjetining iqtisodiy mazmuni, soliqlarning davlat daromadlarini shakllantirishdagi o‘rni hamda davlat qarzining fiskal siyosat bilan o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi. Davlat byudjeti daromadlari va xarajatlari, byudjet taqchilligi, soliq tushumlarining tarkibi va davlat qarzining tashqi hamda ichki qismlari O‘zbekiston Respublikasining 2025-yil yakunlari bo‘yicha rasmiy ma’lumotlari asosida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari daromad bazasini kengaytirish, xarajatlar samaradorligini oshirish va qarz mablag‘laridan natijador foydalanish fiskal barqarorlikning muhim shartlari ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: davlat byudjeti, soliqlar, davlat qarzi, byudjet taqchilligi, fiskal siyosat, davlat xarajatlari, soliq tushumlari, fiskal barqarorlik.

KIRISH

Davlat byudjeti mamlakatning markazlashtirilgan moliyaviy resurslarini shakllantirish va ulardan foydalanishning asosiy mexanizmidir. Uning yordamida davlat ta’lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya, xavfsizlik, infratuzilma va iqtisodiy rivojlanish dasturlarini moliyalashtiradi. Shu sababli byudjet ko‘rsatkichlari faqat moliyaviy reja emas, balki davlatning iqtisodiy va ijtimoiy ustuvor yo‘nalishlarini ifodalovchi muhim makroiqtisodiy indikator hisoblanadi.

Byudjet daromadlarining asosiy manbalaridan biri soliqlardir. Soliqlar davlat xarajatlarini moliyalashtirish bilan birga daromadlarni qayta taqsimlash, iqtisodiy faollikni tartibga solish va ayrim faoliyat turlarini rag‘batlantirish yoki cheklash vazifalarini bajaradi. Xarajatlar daromadlardan ortib ketganda byudjet taqchilligi yuzaga keladi. Taqchillikni moliyalashtirish vositalaridan biri davlat qarzi bo‘lib, uning oqilona boshqarilishi kelgusi davr byudjet imkoniyatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Maqolaning maqsadi davlat byudjeti, soliqlar va davlat qarzi o‘rtasidagi iqtisodiy bog‘liqlikni nazariy hamda amaliy jihatdan yoritish, O‘zbekistonning 2025-yil yakuniy ko‘rsatkichlarini tahlil qilish va fiskal barqarorlikni mustahkamlashga doir xulosalarni shakllantirishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, statistik umumlashtirish, mantiqiy xulosa chiqarish va grafik tasvirlash usullaridan foydalanildi. Nazariy qismda davlat moliyasi va fiskal siyosatga oid iqtisodiy adabiyotlar, amaliy qismda esa O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Soliq qo‘mitasi hamda 2026-yil Davlat byudjeti to‘g‘risidagi qonun ma’lumotlari asos qilib olindi. Raqamlar manbada ko‘rsatilgan davr va hisob qamrovi bilan birga talqin qilindi.

Maqolada 2025-yil Davlat byudjeti ijrosi ko‘rsatkichlari faktik natija sifatida, 2026-yil uchun qonunda tasdiqlangan ko‘rsatkichlar esa reja sifatida farqlanadi. Davlat byudjeti va konsolidatsiyalashgan byudjet tushunchalari bir-birining o‘rnida ishlatilmaydi: konsolidatsiyalashgan byudjet davlat byudjeti bilan bir qatorda maqsadli jamg‘armalar va boshqa tegishli tarkibiy qismlarni ham qamrab oladi.

Davlat byudjetining iqtisodiy mazmuni

Davlat byudjeti — davlat vazifalarini bajarish uchun daromadlarni jamlash va xarajatlarni amalga oshirishga mo‘ljallangan markazlashtirilgan pul fondidir. Byudjetning daromad qismi soliqlar, bojxona to‘lovlari, davlat bojlari, davlat mulkidan olinadigan daromadlar, dividendlar, grantlar va boshqa qonuniy tushumlar hisobidan shakllanadi. Xarajatlar esa joriy faoliyat, ijtimoiy xizmatlar, investitsiya loyihalari, davlat dasturlari va davlat qarziga xizmat ko‘rsatish yo‘nalishlariga taqsimlanadi.

Byudjet balansi quyidagi oddiy tenglama orqali ifodalanadi:

$$\textbf{Byudjet saldosi} = \textbf{Daromadlar} - \textbf{Xarajatlar}$$

Agar daromadlar xarajatlardan ko‘p bo‘lsa profitsit, xarajatlar daromadlardan ko‘p bo‘lsa taqchillik yuzaga keladi. Taqchillik har doim salbiy hodisa sifatida baholanmaydi: iqtisodiy pasayish davrida davlat xarajatlarini saqlab qolish talabni qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Biroq uzoq muddat davom etadigan va iqtisodiy o‘sish salohiyatiga mos kelmaydigan taqchillik qarz yukini oshirishi mumkin.

Soliqlarning fiskal vazifalari

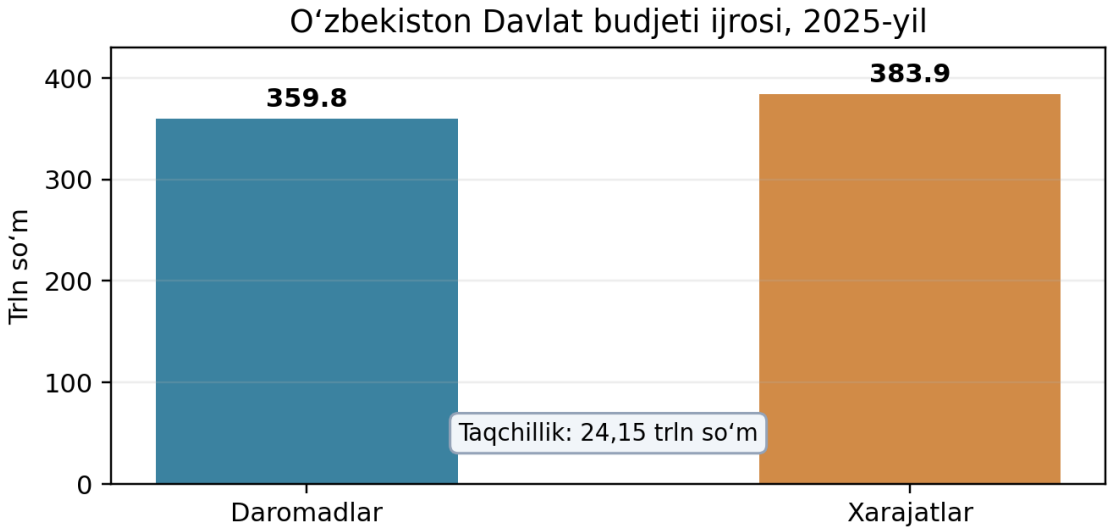
Soliqlar bevosita va bilvosita soliqlar, shuningdek resurs va mol-mulk bilan bog‘liq majburiy to‘lovlarga ajratiladi. Foyda solig‘i va jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i bevosita soliqlarga; qo‘shilgan qiymat solig‘i va aksiz solig‘i esa bilvosita soliqlarga misol bo‘ladi. Soliq tizimining samaradorligi soliq bazasining kengligi, ma’murchilik xarajatlarining maqbulligi, to‘lov intizomi, qonunchilikning barqarorligi va soliq yukining iqtisodiy subyektlar o‘rtasida oqilona taqsimlanishiga bog‘liq.

Davlat qarzi va fiskal barqarorlik

Davlat qarzi — davlatning ichki va tashqi kreditorlar oldidagi qarz majburiyatlari yig‘indisidir. Qarz mablag‘lari infratuzilma, energetika, transport, ta’lim va boshqa uzoq muddatli loyihalarga yo‘naltirilganda kelajakdagi iqtisodiy salohiyatni oshirishi mumkin. Shu bilan birga, qarzning valyuta tarkibi, foiz stavkasi, muddatlari, qayta moliyalashtirish ehtiyoji va undan foydalanish samaradorligi muntazam baholanishi zarur.

NATIJALAR

Hisob palatasining 2025-yil Davlat byudjeti ijrosi bo‘yicha tashqi audit natijalariga ko‘ra, davlat byudjeti daromadlari 359,8 trln so‘mni yoki YAIMning 19,4 foizini tashkil etgan. Xarajatlar 383,9 trln so‘mga yetib, YAIMning 20,8 foiziga teng bo‘lgan. Rasmiy hisobotda 2026-yil 1-yanvar holatiga Davlat byudjeti taqchilligi 24 151,7 mlrd so‘m ekani qayd etilgan [1].

1-rasm. O‘zbekiston Davlat byudjeti daromadlari va xarajatlari, 2025-yil. Manba: Hisob palatasi [1].

Daromad va xarajatlar o‘rtasidagi tafovut byudjet siyosatida daromadlar bazasini mustahkamlash bilan birga xarajatlarning natijadorligini ham oshirish zarurligini ko‘rsatadi. 2025-yil xarajatlarining 180,4 trln so‘mi yoki 47 foizi ijtimoiy sohaga yo‘naltirilgan. Shundan 84,2 trln so‘m ta’limga, 43,3 trln so‘m sog‘liqni saqlashga sarflangan. Davlat qarzlariga xizmat ko‘rsatish va ularni qoplash xarajatlari 18,1 trln so‘mni tashkil etgan [1].

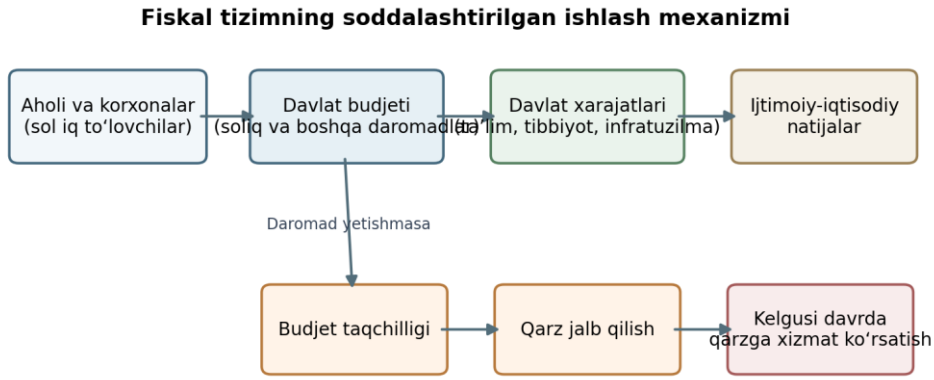
1-jadval. 2025-yil Davlat byudjetining ayrim faktik ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkich	Miqdor	Izoh
Davlat byudjeti daromadlari	359,8 trln so‘m	YAIMning 19,4 foizi
Davlat byudjeti xarajatlari	383,9 trln so‘m	YAIMning 20,8 foizi
Davlat byudjeti taqchilligi	24,15 trln so‘m	2026-yil 1-yanvar holatiga
Ijtimoiy xarajatlar	180,4 trln so‘m	Jami xarajatlarning 47 foizi
Ta’lim xarajatlari	84,2 trln so‘m	2025-yil faktik ijrosi
Sog‘liqni saqlash xarajatlari	43,3 trln so‘m	2025-yil faktik ijrosi

Byudjet jarayonining iqtisodiy aylanishi

Davlat byudjeti iqtisodiyotdagi daromadlar va resurslar oqimini qayta taqsimlaydi. Korxonalar va fuqarolar soliqlarni to‘laydi; davlat ushbu mablag‘larni ijtimoiy xizmatlar, infratuzilma va davlat dasturlariga yo‘naltiradi. Agar rejalashtirilgan xarajatlarni mavjud

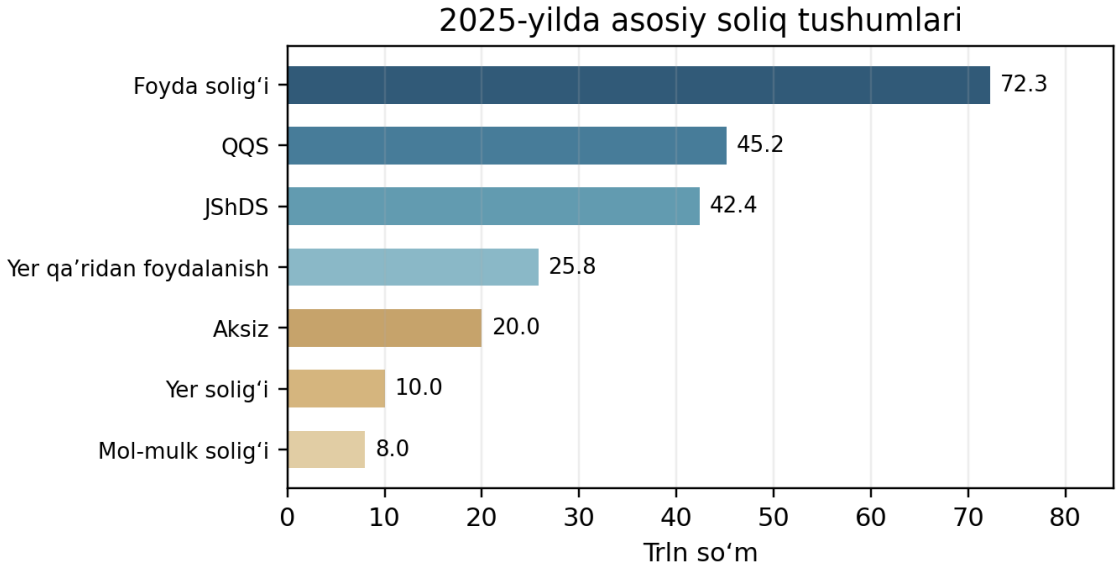
daromadlar bilan qoplash imkoni bo‘lmasa, taqchillik yuzaga keladi va u qarz jalb qilish orqali moliyalashtirilishi mumkin. Keyingi davrlarda qarzga xizmat ko‘rsatish byudjet xarajatlarining bir qismiga aylanadi.

1-chizma. Davlat byudjeti, soliqlar, taqchillik va davlat qarzi o‘rtasidagi bog‘liqlik.

SOLIQ TUSHUMLARI TAHLILI

Soliq qo‘mitasi ma’lumotiga ko‘ra, 2025-yilda soliq organlari tomonidan respublika bo‘yicha 247,8 trln so‘m tushum ta’minlangan. Bu 2024-yilga nisbatan 24 foiz ko‘pdir. Rasmiy axborotda tushumlar tarkibida foyda solig‘i 72,3 trln so‘m, qo‘shilgan qiymat solig‘i 45,2 trln so‘m, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i 42,4 trln so‘m, yer qa’ridan foydalanganlik uchun soliq 25,8 trln so‘m va aksiz solig‘i 20 trln so‘m sifatida keltirilgan. Shuningdek, 19,5 trln so‘m soliq bo‘lmagan tushumlar alohida ko‘rsatilgan [2].

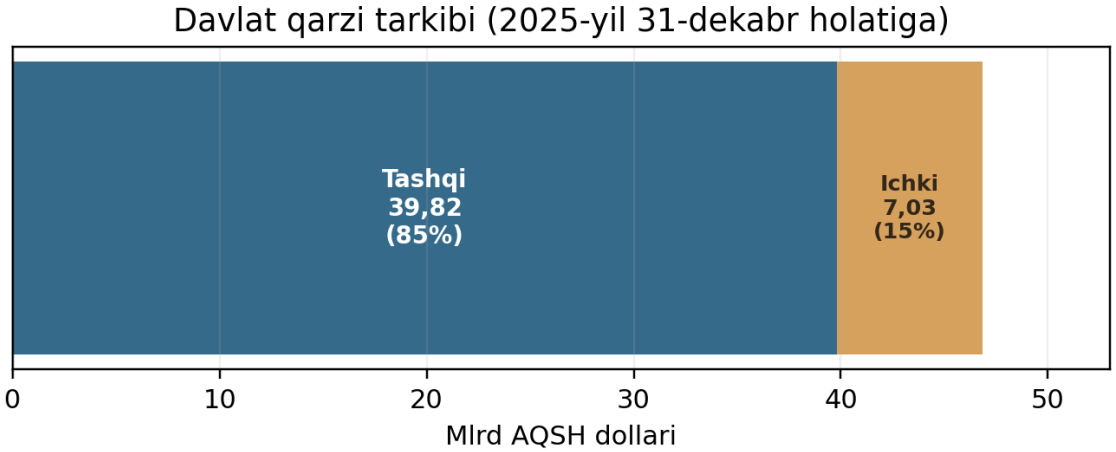
2-rasm. 2025-yilda asosiy soliq turlari bo‘yicha tushumlar. Manba: Soliq qo‘mitasi [2].

Soliq tushumlaridagi tarkibiy nisbatlar iqtisodiyotdagi foyda, iste’mol, mehnat daromadlari va tabiiy resurslardan foydalanish bazalarining byudjet daromadlariga ta’sirini ko‘rsatadi. Masalan, qo‘shilgan qiymat solig‘i iste’mol va ishlab chiqarish zanjiridagi qo‘shilgan qiymat bilan, foyda solig‘i esa korxonalarning soliqqa tortiladigan

foydasi bilan bog‘liq. Soliq bazasini kengaytirish faqat stavkalarni oshirishni anglatmaydi; yashirin iqtisodiyotni qisqartirish, hisob-kitoblarning shaffofligini oshirish va ma’murchilikni soddalashtirish ham muhimdir.

DAVLAT QARZI: HAJMI VA TARKIBI

Iqtisodiyot va moliya vazirligining 2025-yil yakuniy ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yil 31-dekabr holatiga O‘zbekiston davlat qarzi 46,851 mlrd AQSH dollarini tashkil etgan va YAIMga nisbatan 31,9 foizga teng bo‘lgan. Uning 39,821 mlrd dollari yoki 85 foizi tashqi qarz, 7,030 mlrd dollari yoki 15 foizi ichki qarz hissasiga to‘g‘ri kelgan [3]. Hisob palatasi ma’lumotida qarzning 32,3 mlrd dollari Davlat byudjeti hisobidan, 14,5 mlrd dollari esa korxonalar hisobidan so‘ndirilishi belgilangan [1].

3-rasm. Davlat qarzining tashqi va ichki tarkibi, 2025-yil 31-dekabr holatiga. Manba: Iqtisodiyot va moliya vazirligi [3].

Tashqi qarz ulushining yuqoriligi valyuta kursi o‘zgarishlariga nisbatan sezgirlikni oshirishi mumkin. Milliy valyuta qadrsizlanganda xorijiy valyutada ifodalangan qarzning so‘mdagi qiymati ko‘payadi. Shu sababli qarz portfelini diversifikatsiya qilish, ichki kapital bozorini rivojlantirish, uzoq muddatli va maqbul foizli moliyalashtirish manbalarini kengaytirish hamda valyuta xatarlarini boshqarish muhim ahamiyatga ega.

TAHLIL VA MUHOKAMA

Keltirilgan ma’lumotlar davlat moliyasining uch asosiy bo‘g‘ini o‘zaro chambarchas bog‘langanini ko‘rsatadi. Soliqlar byudjet daromadlarining muhim qismini shakllantiradi; daromadlar davlat xarajatlarini qoplashga xizmat qiladi; daromad va xarajatlar o‘rtasidagi tafovut esa taqchillikni yuzaga keltiradi. Taqchillik qarz mablag‘lari bilan moliyalashtirilganda, qarzga xizmat ko‘rsatish kelgusi yillar byudjetida alohida xarajat yo‘nalishiga aylanadi.

2025-yilda Davlat byudjeti xarajatlarining 47 foizi ijtimoiy sohaga yo‘naltirilgani davlatning inson kapitali va ijtimoiy xizmatlarni moliyalashtirishdagi rolini ko‘rsatadi. Bunday xarajatlarning uzoq muddatli samarasi mablag‘ hajmi bilangina emas, balki ta’lim sifati, tibbiy xizmat natijalari, infratuzilma quvvati va aholining real farovonligiga qo‘shgan hissasi bilan baholanishi kerak. Shuning uchun natijaga yo‘naltirilgan byudjetlashtirish va davlat xarajatlari monitoringi muhimdir.

Soliq siyosatida barqaror va tushunarli qoidalar tadbirkorlik faoliyatiga ishonchni mustahkamlaydi. Soliq imtiyozlari aniq maqsad, muddat va samaradorlik mezonlariga ega bo‘lishi lozim. Imtiyozlar natijasi muntazam baholanmasa, ular byudjet daromadlarining kamayishiga yoki iqtisodiy resurslarning samarasiz taqsimlanishiga olib kelishi mumkin. Soliq qarzdorligini kamaytirish, ortiqcha to‘lovlarni tezkor qaytarish va raqamli nazorat vositalarini takomillashtirish ham fiskal intizomni yaxshilaydi.

Davlat qarzini boshqarishda qarzning YAIMga nisbati bilan cheklanib qolmasdan, foiz va asosiy qarz to‘lovlarining byudjet daromadlariga nisbati, valyuta tarkibi, muddatlar bo‘yicha to‘lovlar jadvali, kafolatlangan majburiyatlar va qarz hisobidan moliyalashtirilgan loyihalarning iqtisodiy qaytimi ham hisobga olinishi zarur. Qarz mablag‘lari ishlab chiqarish salohiyatini oshiradigan loyihalarga yo‘naltirilsa, kelajakda daromad bazasining kengayishiga xizmat qilishi mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijasida davlat byudjeti, soliqlar va davlat qarzi yagona fiskal tizimning o‘zaro ta’sirlashuvchi elementlari ekani aniqlandi. O‘zbekistonning 2025-yil yakuniy ma’lumotlari davlat byudjeti daromadlari 359,8 trln so‘m, xarajatlari 383,9 trln so‘m va taqchilligi 24,15 trln so‘m bo‘lganini ko‘rsatadi. Shu davr yakunida davlat qarzi 46,85 mlrd AQSH dollariga yoki YAIMning 31,9 foiziga yetgan.

Fiskal barqarorlikni mustahkamlash uchun quyidagi yo‘nalishlar muhim: birinchidan, soliq bazasini kengaytirish va yashirin iqtisodiyotni qisqartirish; ikkinchidan, soliq imtiyozlarini muntazam baholab, samarasi past imtiyozlarni qayta ko‘rib chiqish; uchinchidan, byudjet xarajatlarini natija indikatorlari asosida rejalashtirish; to‘rtinchidan, qarz mablag‘larini iqtisodiy va ijtimoiy qaytimi yuqori loyihalarga yo‘naltirish; beshinchidan, davlat qarzining valyuta va foiz xatarlarini muntazam ochiqlash hamda boshqarish.

Umuman olganda, samarali fiskal siyosat daromadlarni ko‘paytirish yoki xarajatlarni qisqartirish bilangina cheklanmaydi. U davlat mablag‘laridan oqilona foydalanish, iqtisodiy o‘sish uchun qulay muhit yaratish, ijtimoiy ustuvorliklarni moliyalashtirish va kelajak avlodlar zimmasiga tushadigan qarz yukini nazorat qilish muvozanatiga asoslanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi. 2025-yil Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg‘armalari budjetlari ijrosi to‘g‘risidagi hisobotning tashqi auditi. 29.06.2026. https://ach.gov.uz/uz/events-nav/news/detail/6a4227ed3a716b2dfd44e3e9
2. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi. 2025-yilda soliq tushumlari 247 trln so‘mdan oshdi. 27.01.2026. https://gov.uz/ru/soliq/news/view/124712
3. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Davlat qarzi statistikasi, 2025-yil. https://gov.uz/en/imv/sections/view/63904
4. O‘zbekiston Respublikasining 2026-yil uchun Davlat budjeti to‘g‘risidagi Qonuni, O‘RQ-1105, 25.12.2025. https://www.lex.uz/uz/acts/-7949060
5. Musgrave, R. A., Musgrave, P. B. Public Finance in Theory and Practice. 5th ed. McGraw-Hill, 1989.

6. Rosen, H. S., Gayer, T. Public Finance. 10th ed. McGraw-Hill Education, 2014.